

Александра Павловић¹
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”
Београд
office@unilib.rs

Прегледни научни чланак

УДК 027.7/.8(497.11):002.19

COBISS.RS-ID 135063553

DOI 10.7251/VER2101062P

„ОТВОРЕНО” СНАБДЕВАЊЕ НАУЧНИМ ДОКУМЕНТИМА Искуство Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду

Апстракт: У раду се посматрају нова кретања на пољу делатности међубиблиотечке позајмице и снабдевања научним документима, пре свега у односу на отворене приступе и друге могућности отвореног архивирања информација и докумената, ослобођених надокнада и рестрикција лиценцирања, ауторских и сличних права. Рад прати интенције великих светских библиотека, смернице Савета за конкурентност ЕУ и искуства Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” у Београду.

Кључне речи: отворени приступ, међубиблиотечка позајмица, снабдевање научним документима, дигиталне збирке и репозиторијуми.

У светлу непрестаних новина у области снабдевања научним документима и традиционалној делатности међубиблиотечке позајмице, све више се говори о „отвореном снабдевању” (*open supply*). Као вид сарадње библиотека, међубиблиотечка делатност присутна је у библиотекама од самих почетака, системски је успостављена тек крајем XIX века а развојем информационих технологија, у другој половини XX века, доживела је значајне промене. Ове промене неминовно су довеле до редефинисања делатности. Међубиблиотечка позајмица данас је усмерена на све форме и физичког и дигиталног реалитета. У том смислу, промене на плану информационих технологија непрекидно редефинишу и саму делатност. Једна од кључних новина у протеклих неколико година јесте и отворено снабдевање. Отворено снабдевање документима² уследило је као природна консеквенца пораста отворених приступа и у свету и код нас. У раду посматрамо снабдевање научним информацијама из отворених приступа у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду, као и слична искуства светских библиотека, у периоду 2019–2021.

Савет за конкурентност Европске уније (Competitiveness Council) већ неко време наступа са концептом „отворености” на општем плану развоја науке и комуникација у науци, као и повећању истраживања, универзитета и институција знања уопште.

¹ pavlovic@unilib.bg.ac.rs

Аутор је библиотекар саветник у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић”. Бави се српском књижевношћу XVIII вијека, теоријом и праксом библиотекарства и библиометрије. – Напомена ур.

² Отворено снабдевање документима снабдевање је публикацијама и подацима из отворених приступа, дакле приступ академским информацијама без финансијских, правних и техничких ограничења.

„Отворена наука је тема која нам је веома прирасла срцу. Током холандског председавања, имали смо за циљ да Европу доведемо у први план глобалних промена и нови начин истраживања и науке, заснован на отворености, великим подацима и 'рачунарству у облаку'. ”³

Тако би, на пример, све научне публикације требало да буду у слободном приступу до краја 2020. године (Schoepf, 2016, p. 150).

У овом смислу, наша делатност, која се односи на откривање и приступ информацијама и научним материјалима у свим облицима и свих постојећих извора (класичних и нових, какви су директни контакти са ауторима или издавачима), као и цео ланац „дигиталног транспорта” (ток, праћење, размена, дељење и сл. између библиотека али и библиотеке и крајњег корисника), недвосмислено је у сасвим новој етапи развоја. Ова, опет, доноси нове садржаје, технологије приступа, дељења материјала и слично, непрестано редефинише саму делатност. Већ неколико година, наиме, „снабдевање документима” посматра се у светлу развоја ка „отвореном снабдевању”, посебно 2020. и 2021.

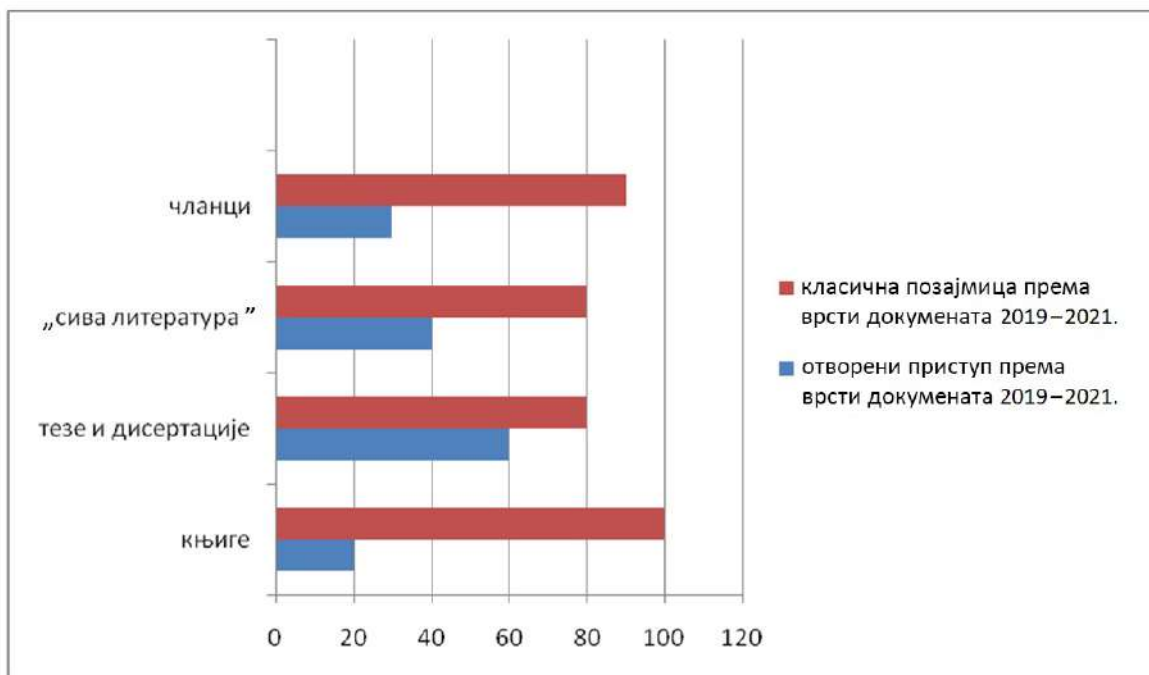
Један од најјачих аргумената за усмереност снабдевања научним информацијама или снабдевања документима, како све више називамо делатност класичне међубиблиотечке позајмице, ка отвореној науци и отвореним приступима, јесте и, донекле парадоксално, време протекло од предавања документа до његове крајње доступности. Отворени приступи или сличне институције, типа *Academia.edu*, које имају могућност увида у документ и пре његовог појављивања у часопису, свакако су решење.

Неколико аспеката који су, када је редефинисање делатности у питању, узимани у обзир, какви су „врста документа” или „врста информације” која се доставља крајњем кориснику, проналажење, наручивање, време и пре свега најосетљивији аспект – снабдевање документима у складу са правним прописима, значајно су олакшани у отвореним приступима. Документ који је могуће пронаћи у њима већ је дат на коришћење. Када је легална употреба у питању, и овде постоји неколико осетљивих момената. Пре свега, велики број докумената који се траже доступни су једино за одређене институције (на пример кампусе, универзитете, институте и сл.), не и за снабдевање других корисника. Подједнако, неки од отворених репозиторијума из којих је могуће добити материјал нису легални. Чест је такође случај у нашој пракси да документ који се једном нашао у неком виду отвореног приступа не може да буде објављен код издавача.

Отворени приступи с једне стране свакако представљају изазов и нов смер делатности. С друге, приметан је број радова у којима се управо они сагледавају као потенцијална „опасност” за будућност делатности (Baich, 2015, p. 68). Ипак, студије показују да је отворени приступ значајно поље за снабдевање документима у неколико погледа. Пре свега, иако се многи документи налазе у слободним приступима а, с друге стране, едукација у претраживању готово је свакодневна, велики број корисника и даље их потражује користећи сервис међубиблиотечке позајмице. Слична искуства имају и многе светске библиотеке (Baich, 2012, p. 55). Отворени приступи значајно повећавају збир одговорених захтева, посебно када је реч о тезама, дисертацијама и „сивој литератури”, која се неретко теже и проналази и набавља. Затим, време испоруке неупоредиво је краће јер се документи прослеђују крајњем кориснику. И најзад, трошкови су незнатни или никакви, будући да су ова документа ослобођена свих или већине надокнада (Baich, 2015, p. 68).

Статистика снабдевања научним документима у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду за период 2019–2021. године издвојила је управо овакве захтеве:

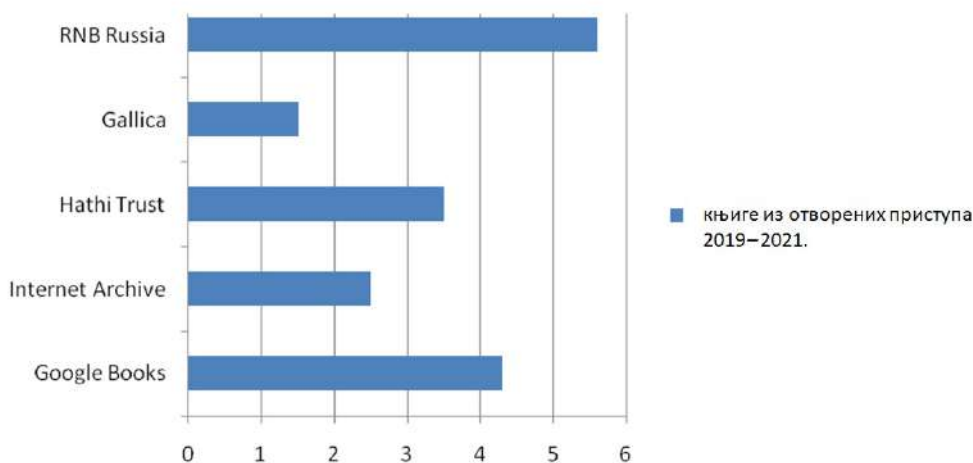
³ Council of European Union 26–27 May 2016.

Графикон 1. Отворени приступи према врстама докумената.

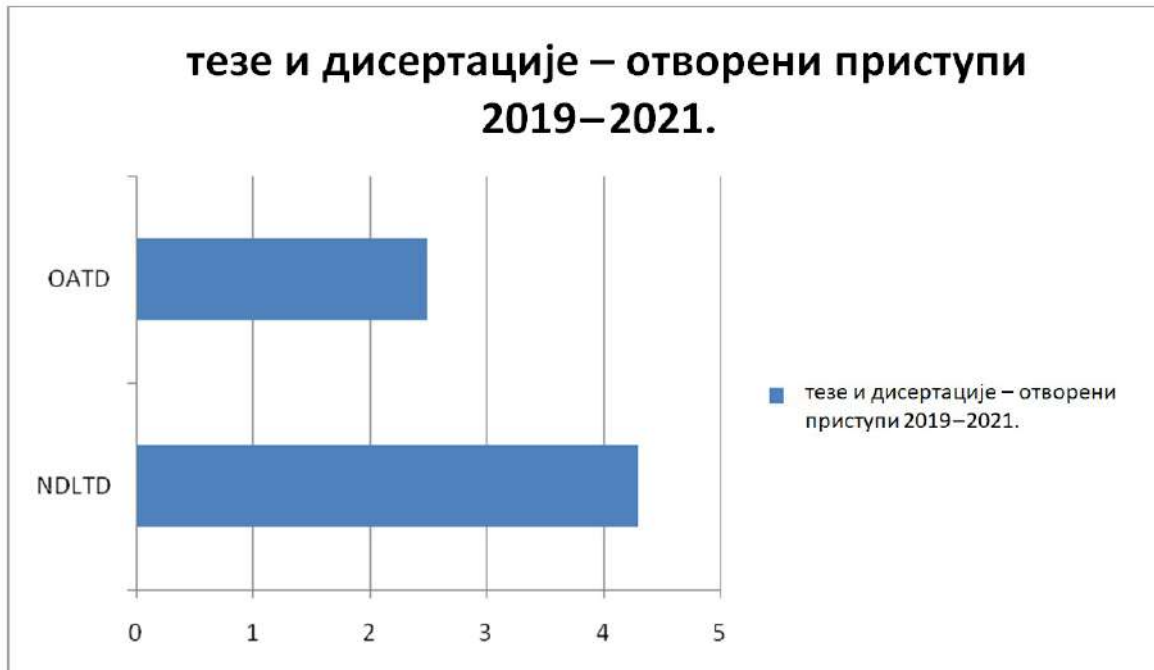
Графикон показује коришћење отвореног приступа у снабдевању научним документима према врсти најчешће тражених докумената: чланака, књига, „сиве литературе” и теза и дисертација. У датом периоду отворени приступи су се највише користили у позајмици теза и дисертација, а затим „сиве литературе”, чланака и књига. Број научних докумената до којих се дошло путем отворених приступа корисницима је прослеђиван веома брзо и бесплатно. Број захтева класичне позајмице и оних на које се одговара из отворених приступа различито се и посматрају и статистички обрађују. У неким библиотекама у свету захтеви се раздвајају, у другима се посматрају са класичним захтевима. Консеквентно, варирају и закључци о паду или порасту у снабдевању научним документима (Morrison, 2006, p. 106). У Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” у Београду ови захтеви чине посебну целину али се у годишњој статистици посматрају заједно са класичним.

књиге из отворених приступа 2019–2021.

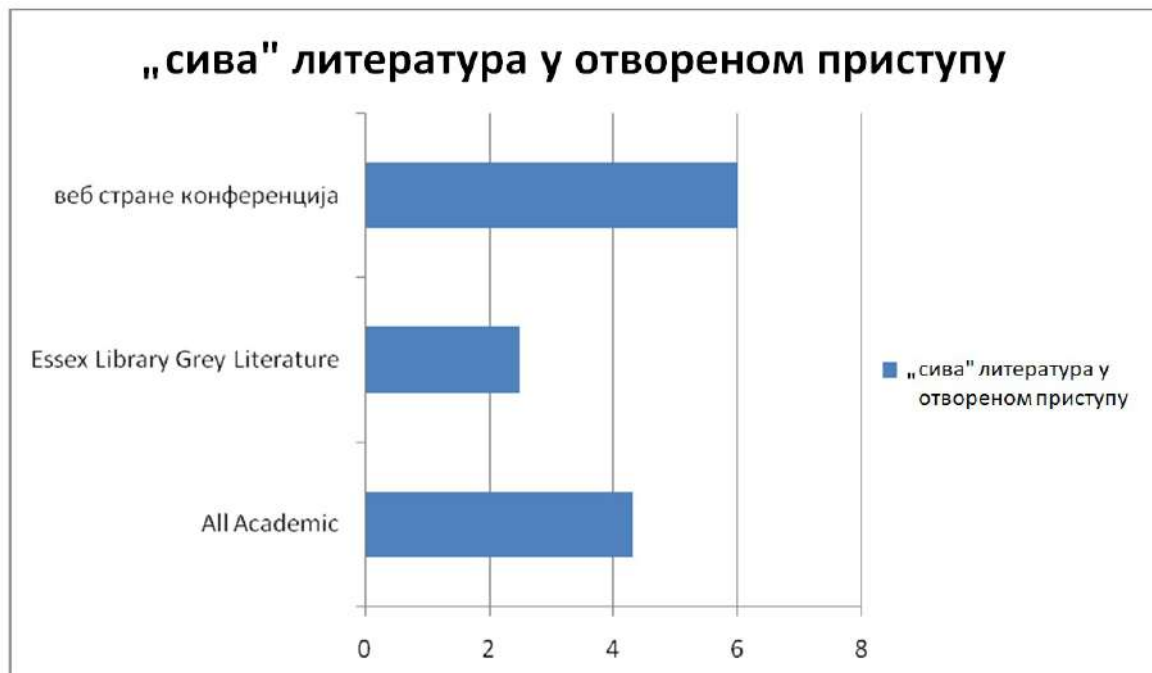
Графикон 2. Књиге из отворених приступа 2019–2021.

У погледу позајмљивања књига и одређених поглавља из књига из отворених приступа, остварен је мањи проценат у односу на укупни број захтева. У позајмици књига, које, када су отворени приступи у питању, остају редовно у трајном поседу, најчешће су се користили *Google Books* (books.google.com), *Internet Archive* (<https://archive.org>), *Hathi Trust Digital Library* (<https://www.hathitrust.org>), посебно из области хуманистичких наука, као и *Gallica* (gallica.bnf.fr), дигитална збирка Националне библиотеке Француске и дигиталне збирке Националне библиотеке Русије (nlr.ru). Према областима, статистика показује да се овим путем у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” и даље набављало највише књига из хуманистичких наука, а затим и из технике.

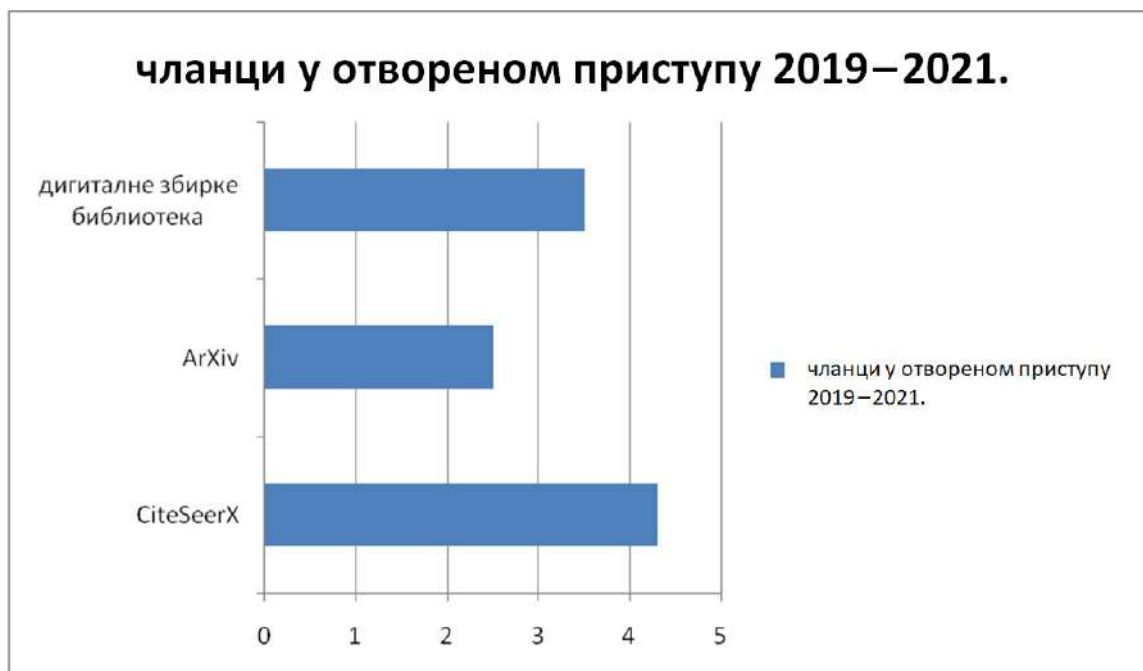
Графикон 3. Тезе и дисертације из отворених приступа.

У погледу отворених приступа за тезе и дисертације, значајан број добијен је преко отворених приступа *Open Access Theses and dissertations* (oatd.org) и *Networked Digital Library of Thesis and Dissertation* (www.ndltd.org), са збирком домаћих теза од јуна 2013. Могуће је закључити да су ови сервиси пре свих допринели знатном порасту снабдевања теза и дисертација у датом периоду.

Графикон 4. „Сива“ литература у отвореним приступима.

Пораст позајмљивања апстраката са конференција, презентација, протокола, извештаја, патената и сл. и иначе је приметан у датом периоду. Уз веб-странице конференција, снабдевање овим материјалом највећим процентом остварено је преко Отвореног приступа Библиотеке Есекс (*library.essex.ac.uk*), као и архива и сервиса *All Academic* (*allacademic.com*).

Графикон 5. Чланци у отвореном приступу.

У протеклих неколико година, у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић” чланци се, уз снабдевање преко система какав је на пример и најчешће коришћени немачки систем *SUBITO*, потражују и у отвореним приступима. У највећем броју случајева, то су веб-сајтови, часописи који се налазе у отвореним приступима или различити дигитални репозиторијуми, на пример *Cite Seer X* (<https://citeseerx.ist.psu.edu>), *arXiv.org* (<https://arxiv.org>) или дигиталне збирке великих светских библиотека, каква је на пример *Gallica* (<https://gallica.bnf.fr>) Националне библиотеке Француске. Наведени отворени приступи коришћени су за набављање чланака из свих научних области.

На основу анализе структуре захтева у датом периоду, уочљиво је да су се отворени приступи, иако релативно ретки у пракси делатности у претходној деценији (Pavlovic & Matutinovic, 2010), показали као значајна могућност у снабдевању научним документима свих научних области. Научни документи из отворених приступа доступни су и бесплатни. Подједнако, у посматраном периоду (2019–2021), отворени приступи су се користили у позајмици свих научних докумената, највише дисертација и теза, „сиве литературе”, чланака и књига. Процент снабдевања научним документима из отворених приступа у значајном је порасту. Овоме треба додати и контакте са ауторима, што се такође испоставило као нови вид снабдевања научним материјалом. Могуће је закључити да, иако се запажа да пораст отворених приступа у међубиблиотечкој позајмици не утиче значајно на општи пораст класичних захтева корисника, они свакако доприносе успостављању и ширењу густе мреже извора научних информација и докумената којима данас располажемо.

ЛИТЕРАТУРА

1. Baich, T. (2012). Opening interlibrary loan to open access. *Interlending & Document Supply*, Vol. 40, No. 1, 55–60. Доступно на: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/02641611211214305/full/pdf?title=opening-interlibrary-loan-to-open-access>
2. Baich, T. (2015). Open access: help or hindrance to resource sharing? *Interlending & Document Supply*, Vol. 43, No. 2, 68–75. Доступно на: <http://dx.doi.org/10.1108/ilds-01-2015-0003>
3. Morrison, H. G. (2006). The dramatic grow of open access: implications and opportunities for resource sharing. *Journal of Interlibrary Loan, Document Delivery & Electronic Reserve*, Vol. 16, No. 3, 95–107.
4. Pavlovic, A., Matutinovic S. (2010). Document supply today in Serbia: counterpoint to copyright, *Interlending & Document Supply*, Vol. 38, No. 4, 210–217.
5. Schöpfel, J. (2016). Open Supply? On the future of documents supply in the world of open science, *Interlending & Document Supply*, Vol. 44, No. 4, 150–154.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

Council of European Union 26-27 May 2016. Доступно на:
<https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/compet/2016/05/26-27/>

Aleksandra Pavlović
University Library “Svetozar Marković”
Belgrade

‘OPEN’ ACCESS TO SCHOLARLY DOCUMENTS Experience of the ‘Svetozar Marković’ University Library in Belgrade (Republic of Serbia)

Summary: The paper observes new trends in the domain of inter-library exchange and access to scholarly documents, in the first place ‘open access’ platforms and other possibilities of filing information and documents free of charge and without restrictions concerning copyright, license granting and the like. In that respect, the author proceeds along the intentions of globally renowned libraries, the guidelines of the EU Council for Competitiveness, and the experiences of the ‘Svetozar Marković’ university library in Belgrade (Serbia). Given the aforementioned, the paper is concerned with information of document types delivered to users, as well as with other aspects of such exchange, in particular legal (copyright) and financial (‘open access’ documents are exempt of any fees) ones. Over the past two years, the ‘Svetozar Marković’ university library has mostly utilised platforms such as *Google Books*, *Internet Archive*, *Hathi Trust Digital Library*, the respective digital repositories of the National Library of France and the National Library of Russia, as well as platforms of *Open Access Theses and Dissertations* and *Networked Digital Library of Thesis and Dissertation*, containing academic theses and dissertations defended in Serbia as of June 2013. With regard to grey literature, academic archives and services, predominantly the *All Academic*, have been used, whereas ordering of journals has been executed by means of the existing systems, such as the German *Subito*, or by means of the *CiteSeerX* and *arXiv.org* repositories. The analysis shows that there has been an increased number of requests for providing scholarly documents using ‘open access’ platforms as regards the ‘Svetozar Marković’ university library, either in the sense that the Library itself files an order for a certain document or that it instructs its users to resort to such sources, featuring experiences similar to those of leading world libraries in this respect.

Преузето: 13. маја 2021.
Корекције: 29. јула 2021.
Прихваћено: 3. августа 2021.